

УДК 657.37:336

**ОБЛІКОВО-ЗВІТНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РЕЗЕРВІВ ПІДПРИЄМСТВ
ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ****Пилипенко Л.М., к.е.н.***Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

Досліджено роль резервування як обліково-фінансового механізму в сучасній економіці. Подано критичну характеристику існуючих теоретико-методологічних та імперативних підходів до утворення резервів у системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності, проаналізовано передумови їхнього формування, визначено види резервів та основні відмінності між ними. На основі дослідження переліку створюваних підприємствами резервів виявлено їх часткову невідповідність сучасним тенденціям розвитку постіндустріальної економіки, зокрема нерелевантність формування резерву на проведення річного аудиту фінансової звітності, недоцільність створення резерву на ремонт основних засобів тощо. Встановлено, що резерви в обліку і звітності виконують як мінімум три функції – захисну, регулятивну та інвестиційно-стимулюючу. Обґрунтовано необхідність удосконалення методик оцінювання резервів для підвищення об'єктивності їх величини.

Ключові слова: резерви, резервний капітал, забезпечення, бухгалтерський облік, фінансова звітність.

UDC 657.37:336

**ACCOUNTING AND REPORTING REPRESENTATION OF RESERVES
OF POSTINDUSTRIAL ECONOMY ENTERPRISES****Pulypenko L., PhD in Econ.Sc.***Lviv Polytechnic National University*

The role of reserving as accounting and financial mechanism in the modern economy was investigated in the article. The critical characteristic of existing theoretical and methodological approaches to the creation of reserves in the accounting system and financial reporting was presented, preconditions of their formation were analyzed, types of reserves and the main differences between them were defined. On the basis of research of created by the enterprises list of reserves their partial discrepancy with modern trends of post-industrial economy development were revealed, in particular the irrelevance of reserves formation for carrying out an annual audit of financial statements, the unreasonableness of creating a reserve for fixed assets' repairs and others. It was found that reserves in accounting and reporting perform at least three functions – protection, regulatory and investments stimulation. The necessity of development of reserves' assessment methods for improving the objectivity of their values was grounded.

Keywords: reserves, reserve capital, provisions, accounting, financial reporting.

Актуальність проблеми. Менеджери будь-якого суб'єкта господарювання прагнуть забезпечити його діяльність від можливих негативів майбутньої невизначеності, а тому особливої актуальності та гостроти набувають процеси страхування та резервування основного капіталу в надзвичайно динамічних умовах розвитку сучасної економіки з притаманними їй глобалізаційними тенденціями. Одним з ефективних механізмів такого забезпечення вважають процеси резервування. Не зважаючи на традиційні погляди фінансово-економічної науки щодо створення резервів покриття майбутніх витрат і втрат, резервні фонди як цільові запаси матеріальних, фінансових чи інших ресурсів на сьогодні не формують (за винятком хіба що компаній фінансового сектору), натомість резервування за економічним змістом фактично перетворилось у формальні обліково-фінансові процедури.

Формування резервів насамперед спрямоване на захист капіталу підприємства від його редукації, а також надмірного вилучення коштів у формі дивідендів та іншого розподілу прибутку. Тому репрезентація резервів у публічній фінансовій звітності має важливе значення для поінформованості інвесторів та інших стейкхолдерів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування резервів капіталу в системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності неодноразово ставало предметом досліджень як українських, так і закордонних науковців. Серед українських науковців цю тему у своїх працях розвивали Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Верига, Н.М. Воськало, Ю.В. Демська, М.О. Козлова, Я.Д. Крупка, М.М. Орищенко, О.П. Рудановський, П. Цьомпа, І.Й. Яремко та багато інших. Теоретично-методологічні результати їхніх досліджень насамперед зводяться до встановлення у сучасних резервів здебільшого облікової інтерпретації, що обумовлене відсутністю необхідності формування резервів як запасів високоліквідних засобів. Як наслідок, вченими обґрунтовано доцільність впровадження і застосування економічної категорії «облікові резерви».

Сучасні публікації іноземних науковців переважно розкривають проблемні питання обліку і контролю резервів банківських та інших фінансових установ. Дослідження фундаментальних підходів до репрезентації резервів у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності проведені такими іноземними науковцями, як Й. Бетге, М.Ф. Ван Бреда,

Ж.Б. Дюмарше, І.А. Кошкін, Я.В. Соколов, Е.С. Хендріксен та іншими. Зокрема, німецький науковець Й. Бетге значну увагу приділив розмежуванню критеріїв формування резервів у бухгалтерському обліку згідно з положеннями статичної та динамічної балансових теорій [1, с. 240-241], а французький вчений Ж.Б. Дюмарше – відмінностям між резервами та регулювальними статтями балансу [9, с. 337-338].

Проте, наукові дослідження переважної більшості вчених з предметної сфери бухгалтерського обліку та фінансової звітності, зокрема і вказаних вище, спрямовувались на інформаційне забезпечення стейкхолдерів підприємств індустріального етапу суспільно-економічного розвитку. В сучасних умовах отримані наукові результати та їхнє практичне впровадження частково втратили свою актуальність, що обумовлює невирішену частину загальної проблеми та потребу подальших наукових пошуків і обґрунтувань.

Мета статті полягає в дослідженні функціонального змісту облікових резервів в діяльності підприємств постіндустріальної економіки, критичному аналізі існуючих методологічних основ їх формування та обліково-звітної репрезентації.

Виклад основного матеріалу. Методологія бухгалтерського обліку, регламентована міжнародними та національними системами його стандартизації, законодавчо-імперативні документи, а також науково-теоретичний наробок у цій предметній сфері передбачають формування в системі обліку і фінансової звітності різних видів резервів. До їх складу переважно відносять резерв сумнівних боргів, резервний капітал, забезпечення майбутніх витрат і платежів та інші. Кожний вид утвореного на підприємстві резерву повинен мати конкретне призначення, обумовлене функцією захисту капіталу від певних ризиків його втрати. Економічний механізм резервування полягає у «зв'язуванні» частини заробленого (прибуткового) капіталу, що не може бути розподілений, а утримується для використання у разі настання певних (здебільшого негативних для підприємства) подій. Зв'язування капіталу підприємства передбачає формування певного запасу вартості його майна, при чому формований запас стосується саме вартості майна без конкретизації його складу чи виду. Тобто жодному резерву неможливо поставити у відповідність конкретний актив, що утримується для його забезпечення.

Резервний капітал підприємства утворюють відповідно до регламентацій законодавчо-імперативних документів. Господарським кодексом України передбачено формування кожним господарським товариством резервного (страхового) фонду обсягом не менше 15% його статутного капіталу шляхом щорічних відрахувань (не менше 5% заробленого чистого прибутку). Проте, законодавчий регламент не містить вимоги формування фонду як недоторканого запасу високоліквідних засобів, який би міг бути використаний при настанні несприятливих для підприємства подій. Тому цілком логічним є застосування для цього виду резерву категорії капітал, а не фонд (як, зрештою, і передбачено в Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [8]).

Таким чином, резервний капітал виконує функцію захисту акціонерного (статутного) капіталу від можливих негативних результатів діяльності підприємства. Тому негативні результати діяльності підприємства у формі збитків за умови відсутності залишку нерозподілених прибутків минулих звітних періодів мали би покриватись резервним капіталом із взаємним списанням з балансу. Одночасна наявність в балансі підприємства вартісних позицій за статтями «Збитки» і «Резервний капітал» суперечить економічному глузду та логіці методології обліку власного капіталу. Варто погодитись із думкою І.Й. Яремка «...втрачений капітал не може відображатись у балансі. Насамперед втрата повинна регулярно списуватись з резервного капіталу, а за його недостатності – з іншого виду власного капіталу» [12, с. 66].

Формування резерву сумнівних боргів пов'язане із ризиком неплатоспроможності дебіторів підприємства. Резерв сумнівних боргів утворює запас капіталу, призначеного для покриття можливих втрат від непогашення дебіторами вимог підприємства. Тому доволі дискусійною є методика відображення резерву сумнівних боргів в балансі з від'ємним значенням. Така методика, спрямована здебільшого на задоволення інформаційних потреб кредиторів підприємства, з одного боку, фактично передчасно визнає втрату частини його майна, а з іншого – занижує вартість його капіталу. Більш того, сумнів викликає відповідність вартості дебіторської заборгованості, скоригованої на резерв сумнівних боргів, критеріям чистої реалізаційної заборгованості, вартість якої, крім імовірності, має враховувати ще й терміни погашення.

Ще одним, не менш важливим видом облікових резервів, які формують підприємства, є забезпечення. Міжнародні стандарти фінансової звітності, зокрема МСБО 37, визначають забезпечення як зобов'язання з невизначеним терміном чи сумою і передбачають їх визнання в обліку та відображення у фінансовій звітності за таких умов:

1) підприємство має існуюче юридичне чи конструктивне зобов'язання внаслідок минулої події;

2) ймовірно, що вибуття ресурсів, які втілюють в собі економічні вигоди, буде необхідним для виконання такого зобов'язання;

3) величину такого зобов'язання можна достовірно оцінити [6].

Перша і друга умова формування забезпечень обумовлені факторами, які мають юридичне й економічне навантаження. Юридичне навантаження пов'язане з можливим виникненням зобов'язань перед третіми особами. Ці зобов'язання можуть мати законодавчо-імперативне походження, тобто виникати внаслідок приписів законів чи інших нормативно-правових документів, або впливати із договірних чи інших взаємовідносин з третіми особами (гарантійні зобов'язання), чи навіть добровільно взятих на себе в односторонньому порядку обов'язків (додаткове пенсійне забезпечення). Економічне навантаження забезпечень обумовлене можливістю зменшення економічних вигод внаслідок виконання цих зобов'язань.

Третя умова формування забезпечень має певні особливості. Якщо критерій достовірної оцінки при визнанні переважної більшості об'єктів бухгалтерського обліку є досить жорстким, то застосування цього критерію до резервів загалом чи забезпечень зокрема є доволі суб'єктивним, адже оцінка резервів значним чином базується на судженнях бухгалтера щодо майбутніх подій, їх взаємозв'язку з минулими подіями тощо. Тому оцінка резервів є чи не найпроблемнішим питанням їхнього обліку та репрезентації у фінансовій звітності. Варто погодитись із думкою І.Й. Яремка «Якщо величину резервів капіталу розраховано правильно, то при настанні відповідної події їх погашають автономно по відношенню до фінансових результатів, якщо їх розмір перевищує фактичну потребу, то невикористана частина відображається як доходи у звіті про фінансові результати; якщо ж розмір резервів замалий, то його недостатня частина є витратами» [12, с. 57-58]. Відповідно до положень МСБО 37 забезпечення необхідно переглядати на кінець кожного звітного періоду та коригувати

для об'єктивного відображення поточної оцінки. Якщо для погашення зобов'язань вже не передбачається вибуття ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди, забезпечення необхідно сторнувати [6].

Загалом оцінювання резервів є чи найпроблемнішим питанням методології їхньої обліку, що обумовлене базуванням розроблених методик насамперед на судженнях бухгалтера чи експерта, а не на об'єктивних критеріях. Як наслідок, в обліку можна нарахувати завеликий обсяг резервів, що викривлюватиме фінансовий результат поточного звітного періоду, або замалий, що не дасть змоги повністю реалізувати захисну функцію резервів.

Основна відмінність забезпечень від резервного капіталу впливає з їхнього призначення: резерви створюють для покриття визначених потенційних зобов'язань чи втрат, імовірність виникнення яких в недалекому майбутньому є досить високою, тоді як резервний капітал формують для покриття збитків підприємства, що обумовлені неефективністю його діяльності загалом чи певними непередбаченими (надзвичайними, форс-мажорними) подіями.

Формування резервів насамперед пов'язане із необхідністю дотримання в бухгалтерському обліку таких принципів:

- обачності – нарахування резервів здійснюють, як правило, за рахунок витрат підприємства, чим понижують обсяг заробленого прибутку (обмеження поточних прибутків для покриття майбутніх витрат);

- нарахування та відповідності доходів і витрат – резерви формують для покриття майбутніх потенційних витрат при визнанні доходів чи економічних вигод (і, як правило, за їхній рахунок), з якими такі витрати безпосередньо пов'язані. Зокрема, гарантійні резерви утворюють при реалізації продукції та визнанні доходів від такої реалізації, резерви на пенсійне забезпечення чи на відпустки нараховують одночасно зі споживанням результатів праці співробітників тощо;

- періодичності – резервування обумовлене належністю економічних вигод і потенційних витрат, пов'язаних з певною господарською подією, до різних звітних періодів, при чому період витрат настає після періоду отримання економічних вигод, що і визначає необхідність формування резерву.

Методологічна основа обліку резервів і їх репрезентації у публічній фінансовій звітності не обмежується лише принципами, а також визначається теоретико-концептуальними підходами до бухгалтерської методології. Зокрема, Й. Бетге розрізняє підходи до резервування згідно зі статичною та динамічною балансовими теоріями. Оскільки статична теорія спрямована на репрезентацію звітністю насамперед платоспроможності підприємства та його спроможності покривати борги, то її застосування передбачає формування резервів лише у формі забезпечень правових зобов'язань щодо третіх осіб. При цьому склад резервів може відрізнитись залежно від обраної облікової моделі – статика ліквідації (резерви створюються під чіткі правові зобов'язання, що можуть бути пред'явлені у разі ліквідації підприємства) чи статика продовження (можливе формування резервів і без жорстких правових зобов'язань підприємства). Своєю чергою динамічна теорія спрямована на визначення фінансового результату діяльності підприємства, розподіленого між звітними періодами. Тому ця теорія передбачає нарахування не лише резервів, що забезпечують правові зобов'язання підприємства, але й резервів майбутніх витрат і платежів [1, с. 240-241].

Таким чином, всі забезпечення, які формують підприємства, можна поділити на дві групи:

- забезпечення для покриття правових зобов'язань щодо третіх осіб;
- забезпечення наступних витрат і платежів.

До першої групи належать юридично-обумовлені резерви, такі як резерви виконання гарантійних зобов'язань, резерви на пенсійне забезпечення, інші резерви покриття невизначених зобов'язань.

На думку Й. Бетге основною відмінністю забезпечень наступних витрат і платежів від інших видів забезпечень є те, що «в їх основі лежить не правовий чи економічний обов'язок щодо третіх осіб, а лише внутрішній обов'язок» [1, с. 235]. Такі резерви часто утворюють згідно з положеннями законодавчо-нормативних документів, зокрема в Німеччині їх формування регламентував Торговий кодекс, відповідно до якого Й. Бетге виділив такі види резервів наступних витрат і платежів: резерви на відкладений капітальний ремонт; резерви на проведення добровільного аудиту звітності; резерви на покриття витрат відкладених соціальних послуг; резерв на покриття витрат відтермінованих заходів з утилізації відходів; резерв на покриття витрат відтермінованих робіт з планового зносу (розробки) [1, с. 237].

Варто зауважити, що більшість наведених Й. Бетге видів резервів наступних витрат і платежів або вже не актуальні, або суперечать методологічним основам бухгалтерського обліку і звітності. Зокрема, формування резервів на капітальний ремонт було актуальним в індустріальну епоху розвитку економіки, проте динамічність постіндустріальної економіки настільки поглибила явище морального зносу, що капітальний ремонт часто може виявлятися економічно недоцільним чи навіть неможливим. Зрештою, одночасне нарахування зносу і резервів на ремонт обумовлює подвійну амортизацію основного капіталу підприємства. Функцію облікового регулятиву щодо формування резерву на відновлення основного капіталу виконує амортизація, тож резерви на капітальний ремонт створюють додаткове навантаження на фінансові результати діяльності і їх доцільність є доволі сумнівною.

Проведення аудиту фінансової звітності є нормальною практикою в репрезентації основних результатів функціонування підприємства. Відповідно до принципу неперервної діяльності підприємство щороку нестиме витрати на проведення аудиту. Можливі дві методики обліку витрат на аудит: 1) визнання в поточному році витрат на аудит минулорічної звітності; 2) нарахування в поточному році резерву на проведення аудиту, а в наступному році при визнанні витрат списувати їх не за рахунок фінансового результату, а за рахунок резерву. З погляду репрезентації у фінансовій звітності формування резервів на проведення аудиту є релевантним лише у перший рік його проведення, а в подальшому – не релевантне.

Натомість формування резервів на утилізацію відходів на сьогодні є надзвичайно актуальним і повністю відповідає сучасним концепціям суспільного розвитку, зокрема концепції сталого розвитку. Більш того, обов'язок формування резервів на ліквідацію наслідків негативного впливу діяльності підприємства на навколишнє та соціальне середовище має бути імперативно закріпленим у відповідних законодавчо-нормативних документах, а інформація про їх склад і обсяг має бути репрезентована у публічній фінансовій звітності підприємств.

Поряд з явними видами резервів, деякі вчені (Й. Бетге, І. Яремко, П. Цьомпа) виділяють резерви, не представлені безпосередньо в системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності (скриті та потенційні

резерви). Проте, ці резерви мають зовсім іншу природу. Вони не є «підставними об'єктами» для уточнення вартості інших облікових об'єктів та не створюються для покриття передбачених зобов'язань чи майбутніх витрат, а відображають потенціал подальшого розвитку підприємства, зміцнення його фінансово-майнового стану.

Репрезентація у звітності резервів загалом виконує як мінімум три основні функції – захисну, регулятивну й інвестиційно-стимулювальну. Захисна функція полягає в оберіганні акціонерного капіталу підприємства від редукації, а також від надмірного розподілу і вилучення його складових. Регулювальна функція обумовлена обліковою природою резервів, вона забезпечує приведення витрат до звітного періоду доходів, з якими такі витрати безпосередньо пов'язані. Інвестиційно-стимулювальна функція резервів впливає з того, що їхнє формування не передбачає вилучення ліквідних засобів з обороту підприємства, а отже такі засоби продовжують брати участь у створенні додаткової вартості.

Оцінюючи дієвість резервування на прикладному рівні, все ж необхідно зазначити, що значний розмір резервів не гарантує абсолютного захисту акціонерного капіталу підприємства від редукації. Наприклад, великий обсяг резервів капіталу компанії «VOLKSWAGEN GROUP» (а це понад 14 млрд. євро проти 1,218 млрд. євро сплаченого капіталу – див. табл.1) не запобіг падінню курсу його акцій.

Таблиця 1 - Витяг з консолідованого балансу VOLKSWAGEN GROUP (млн. євро)

Показники капіталу	Значення показників станом на 31.12.2014 р.
Передплатний капітал (Subscribed capital)	1218
Резерви капіталу (Capital reserves)	14616
Інші резерви (Other reserves)	-2081
Нерозподілені прибутки (Retained earnings)	71197
Разом власного капіталу	90189

У вересні 2015 року у зв'язку з виявленням викривлення результатів дослідження викидів в атмосферу шкідливих речовин їхня вартість зменшилась майже на третину. Одним з пояснень такої тенденції в динаміці курсу акцій може бути те, що резерви насамперед призначені для захисту акціонерного капіталу від фінансово-господарських ризиків діяльності підприємства, а не для компенсації втрат, обумовлених соціально-екологічними факторами. Соціально-екологічні фактори впливу на вартість капіталу підприємств в

сучасному глобалізаційному суспільстві є не менш важливими, ніж економічні, що об'єктивно актуалізує питання доцільності резервування такого виду втрат. При цьому, на наш погляд, негативний вплив соціально-екологічних результатів діяльності підприємств на суспільство не завжди може бути компенсований виключно фінансовими засобами. Пошук відповідних компенсаторів повинен базуватись на багатомірних (щонайменше тримірних) характеристиках всіх аспектів діяльності підприємства, супроводжуючись поданням відповідних звітів суспільству. Реальні умови ведення бізнесу безперечно актуалізують потребу інформаційного забезпечення внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів певним форматом показників через систему нефінансової (Звіт про прогрес реалізації принципів Глобального договору ООН чи Звіт зі сталого розвитку GRI тощо) чи інтегрованої звітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Резервування є обліково-фінансовим інструментом захисту капіталу підприємства від редукації та надмірного вилучення його складових. Поряд із захисною, резерви виконують також обліково-регулятивну й інвестиційно-стимулювальну функції. Проте, ефективність цього інструментарію значним чином залежить від використовуваної на підприємстві методології бухгалтерського обліку резервів та їх відображення у фінансовій звітності. Імперативне регулювання й облікова політика щодо резервів мають не лише базуватись на концептуально-методологічних підходах існуючого науково надбання у цій предметній сфері, але й враховувати сучасні тенденції розвитку економіки й відповідні їм зміни інформаційних запитів суспільства. Одним з можливих напрямів подальших досліджень щодо обліково-звітної репрезентації резервів необхідно розглядати обґрунтування їх складу згідно з вимогами сучасної постіндустріальної економіки та розроблення методик їхнього оцінювання, які б більшою мірою базувались на формалізованих (об'єктивних) критеріях, а не суб'єктивних судженнях бухгалтера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бетге Й. Балансоведение / Йорг Бетге; пер. с нем.: Научн. редактор В.Д. Новодворский. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2000. – 454 с.

2. Верига Ю.А. Резервування капіталу: облік, аудит та звітність: монографія / Ю.А. Верига, М.М. Орищенко. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 177 с.
3. Воськало В.І. Проблеми формування та використання резервного капіталу / В.І. Воськало, Н.М. Воськало // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – №647. – С. 305-309.
4. Господарський кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
5. Козлова М.О. Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України) : автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз, аудит» /М.О. Козлова.– К.: ДАСОА, 2006.– 20 с.
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи».
7. Пилипенко Л.М. Вплив регулюючих статей на формат фінансової звітності / Л.М. Пилипенко, Ю.В. Демська // Бізнес Інформ. – 2013. – № 1. – С. 261-265.
8. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.
9. Соколов Я.В. Бухгалтерський учет: от истоков до наших дней: Учебн. пособие для вузов / Я.В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
10. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.
11. Цьомпа Павло. Нариси економетрії і побудована на національній політекономії теорія бухгалтерського обліку / Пер. з нім. Я. Гончарук, І. Копич, Г. Башнянин, І. Яремко. – Львів: Каменяр, 2001. – 223 с.
12. Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку : монографія / І.Й. Яремко. – Львів: Каменяр, 2002. – 192 с.
13. Volkswagen moving progress: Annual report 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.volkswagenag.com/content/vwcorp/info_center/en/publications/2015/03/Y_2014_e.bin.html/binarystorageitem/file/GB+2014_e.pdf